

se „Čtyřmi stěžejními principy“. „Četl jsem jeho projev. Je nehorázné, aby se takhle vyjadřoval člen strany. Nevidím důvod, proč by měl ve straně zůstat.“ Pak rázně zkritizoval demokracii: „Nesmíme kopírovat buržoazní demokracii. Nesmíme přijmout věci, jako je dělba moci. Pokud to uděláme, všechno se vymkne kontrole.“ Režim měl vládnout pevnou rukou, stejně jako tomu bylo v roce 1979, když potlačil hnutí kolem Zdi demokracie. „Copak jsme nezatkli Wej Ťing-šenga? A uškodilo to nějak čínskému obrazu?“ Chválil, jak si Polsko v roce 1981 poradilo s krizí kolem odborů, když vyhlásilo válečný stav, aby dostalo situaci pod kontrolu. „O diktátorských opatřeních bychom měli nejenom mluvit, ale také bychom měli být připraveni je skutečně použít. Za nepokoje podle něj mohla především „neschopnost zaujmout jasné stanovisko a rozhodně se postavit buržoazní liberalizaci“.²⁸

Chu Jao-pang formálně nabídl svou rezignaci 4. ledna 1987, ale stejně se musel účastnit řady vyčerpávajících jednání, kde ho starší strany a další vysocí představitelé jeden po druhém zpovídali a šest po sobě jdoucích dní ho kritizovali. Teng Li-čchün si tu možnost vychutnal a svého politického rivala tepal přes pět hodin. Zkušený vojenský velitel Jü Čchiou-li ho nařkl, že je intrikář, který protežoval své lidi a pokusil se odstavit Teng Siao-pchinga. Slitování s ním neměl ani Jang Šang-kchun, kterého Chu Jao-pang nechal rehabilitovat, ani Čao C'-jang, jenž mohl nejvíc získat. Čao podle svých slov už v roce 1984 cítil, že jeho protějšek nerespektuje stranickou kázeň. Obával se, že bez Teng Siao-pchinga a Čchen Jüna nebude v budoucnu schopen vykonávat své povinnosti. Čao pak hodil pomyslný poslední kámen: „Nemyslím si, že bych s tebou mohl dál pracovat.“ Chu Jao-pangovu rezignaci přijali členové vedení zvednutím ruky 16. ledna.²⁹

Nejvážnějším obviněním, které proti němu zaznělo, bylo to, že novináři Lu Kchengovi vyzradil státní tajemství.³⁰ Strana se však zachovala milosrdně a dovolila, aby si ponechal členství. Chu pak zmizel z veřejného dění a ponořil se do sebraných spisů Marxe a Lenina.³¹

Během zimního volna někteří studenti rozbíjeli skleněné lahvičky. V hovorové čínštině se totiž vyslovují „siao-pching“.³²

Do jisté míry šlo o puč. Aby Teng Siao-pching získal dostatečnou podporu k vypuzení Chu Jao-panga, obrátil se na starší a na několik armádních veteránů, kteří se nadále účastnili rozšířených jednání politbyra a speciálních pracovních konferencí. Měli značný vliv, a občas dokonce zvednutím ruky hlasovali, což bylo v přímém rozporu s postupy definovanými ve stanovách strany.³³

Jejich moc získala formální podobu na prvním plénu XIII. sjezdu Komunistické strany Číny, který se konal od 25. října do 1. listopadu 1987. Tento sjezd

vyřešil hlavolam uprostřed struktury moci ve státě – pokud by Teng Siao-pching odstoupil, stáhnout by se museli i všichni starší. Odhlasovalo se usnesení, že politbyro bude ve všech zásadních otázkách žádat Tenga a skupinu starších o radu. Poslední slovo ve všech velkých rozhodnutích získal Teng, který se zároveň formálně vzdal všech oficiálních funkcí. Ve věku 83 let se z něj stal diktátor, který kromě pozice předsedy Ústřední vojenské komise neměl žádný titul. Devětasedmdesátiletí Jang Šang-kchun a Po I-po získali právo účastnit se všech jednání stálého výboru, ale nesměli volit.³⁴ Čchen Jün, jenž už nebyl členem ústředního výboru, nahradil Tenga na pozici předsedy Čínského lidového politického poradního shromáždění. Bylo mu 82 let.

Výsledkem byl extrémně nestabilní politický systém, a to i v porovnání s ostatními státy, kde vládla jedna strana. Moc v zákulisí nadále držela skupina starých mužů, kteří mohli zvrátit každé rozhodnutí osob, jež formálně zvolil ústřední výbor. Funkce neodpovídaly titulům a tituly neodpovídaly popisům práce. Vůdcem země byl člověk, který nevedl ani stranu, ani vládu. Důležitou roli mohl poprvé v dějinách komunismu zastávat někdo, kdo nebyl členem ústředního výboru, který tak nepochybně přišel o velkou část svého vlivu. Jeden pozorovatel podotkl, že „komunistické strany v Sovětském svazu a v dalších komunistických zemích musejí na Čínu hledět s úžasem“.³⁵

Jakmile byl odstraněn Chu Jao-pang, přišli Liou Pin-jen, Fang Li-č' a Wang-Žuo-wang o členství ve straně. Televize občas ukazovala jejich fotografie ve vysílání. Jejich jména se objevovala v novinových titulcích a společně se sloganem „pevně odmítněme buržoazní liberalizaci“ zněla hlasitě z amplionů.³⁶

Na pozici generálního tajemníka nahradil Chu Jao-panga po jednomyslném hlasování Čao C'-jang. Jedním z jeho prvních kroků bylo přivést zpět Lej Fenga. Prostřednictvím transparentů a plakátů nakazoval mladým lidem: „Poslouchete Lej Fenga.“ Mocný armádní veterán Jü Čchiou-li společně s pověřencem pro propagandu Chu Čchiao-muem a dalšími špičkami strany předsedali schůzi o příkladném vojákovi. Připomínali při tom moudrá slova nejvyššího vůdce Teng Siao-pchinga: „Ten, kdo se chce stát skutečným komunistou, se musí poučit z Lej Fengovy mravnosti a statečnosti.“³⁷

Režim zrušil několik novin, včetně *Šenčenského deníku mládeže*, který v říjnu 1986 vydal článek s názvem „Krise! Literatura nové éry čelí krizi“. Jeho mladý autor Liou Siao-po v něm velmi ostře zaútočil na mainstreamové osobnosti čínské literární scény.³⁸

I tato kampaň postupně ochabla. Ukázalo se, že Čao C'-jang nechce zahraniční myšlenky potírat o nic více než Chu Jao-pang. Důvod byl u obou stejný. Jen málokdo měl chuť pořádat masové tažení, které by se podobalo kulturní revoluci.

Důležitější bylo, aby Čína neodstrašila zahraniční investory, a tak musela navenek působit stabilně. Ekonomika potřebovala více zahraniční měny než

kdy dříve. První inflační cyklus v letech 1979–80 vedl k několika letům úsporných opatření. Druhý přišel v letech 1984–85, kdy specializované banky začaly nabízet obrovské množství úvěrů. V roce 1986 Čína u luxusního zboží znovu zavedla dovozní kontroly. Zahraniční nákupy televizí, motorových vozidel a domácích spotřebičů se propadly na zanedbatelné hodnoty. Zpomalily i investice do infrastruktury, což znamenalo pokles dovozu materiálů, jako jsou cement, měď, hliník a ocel.³⁹

Jednalo se o poněkud polovičaté šetření. Propad ceny ropy na mezinárodním trhu, která tehdy ještě patřila mezi čínské hlavní vývozní zboží, donutil vedení exportovat více komodit za nevýhodné ceny, aby výpadek pokrylo. Čína například za surovou bavlnu prodanou Japonsku utřžila o 8 % více, ale co do objemu jí vyvezla o 45 % více. Jak řekl v červnu 1987 Čao C'-jang Erichu Honackerovi: „Byli jsme nuceni exportovat i jiné výrobky, ale ty nám vydělávaly velmi málo peněz.“⁴⁰ Problém dál zhoršil i prudký pokles zahraničních investic. Cizince odrazovaly přísné devizové kontroly, nekonečná byrokracie a zcela nepřístupný domácí trh.⁴¹

Kvůli snaze zchladit ekonomiku, poklesu cen ropy a úbytku zahraničních investic nečekaně prudce zpomalilo tempo průmyslového růstu. Čao C'-jang v druhé půlce roku 1986 otočil a napumpoval do hospodářství peníze, aby růst znovu oživil. V říjnu ohlásil nové pobídky pro společné podniky, mezi něž patřily i nižší daně. Druhý inflační cyklus, který ve skutečnosti nikdy neskončil, se postupně proměnil v cyklus třetí.⁴²

Počet smluv o zahraničních investicích navzdory přívětivějším podmínkám dál klesal. Když Chu Jao-pang přišel o moc, zahraniční hráči se začali obávat, že kampaň proti „buržoazní liberalizaci“ s sebou přinese přísnější obchodní zákony.

Strana od této kampaně tiše upustila a státní podniky získaly přístup k dalším úvěrům. Čao C'-jang měl před sebou dilema. Aby se snížila spotřeba, byla zapotřebí přísná monetární politika, ale státní firmy zároveň potřebovaly povzbudit, jelikož jejich provozní kapitál tvořily téměř z 80 % bankovní úvěry. Podobný paradox se dal pozorovat i v zahraničním obchodu. Ke snížení deficitu obchodní bilance bylo nutné využít všech možných subvencí, daňových úlev a půjček, které by výrazně podpořily export. Zvýšil se objem peněz v oběhu.⁴³ Britská ambasáda ve zprávě nazvané „Déjà vu: čínská ekonomika se přehřívá“ napsala, že „z poblázněného hospodářství jde tolik páry, že by dokázala pohánět celou elektrárnu“.⁴⁴

Rozpočet se zmenšoval a ceny rostly, což byl problém, který vedení trápil už od roku 1979 a v jehož jádru stály obtíže spojené s cenami. V plánovaném hospodářství určuje pevné ceny stát. Druhou možností je nechat prodejce a kupce, aby ceny zboží vyjednali mezi sebou. To se pochopitelně vedení moc nezamlouvalo – v takovém případě by prudce vzrostly ceny komodit, které kupovali tovární

dělníci, a ceny nekvalitních výrobků, které tyto továrny produkovaly, by naopak šly dolů. Města by drželi v hrsti vesničané, jako tomu bylo v roce 1979, kdy donutili režim navýšit výkupní ceny potravin. A co hůř, soukromé firmy, jež úřady sotva tolerovaly, by mohly snadno nabízet lepší ceny než jejich státní protějšky.

Strach z vysoké nezaměstnanosti a společenské nestability dovedly režim k pozvolnému postupu, na jehož konci měl nastat ideální stav, který však nikdy nepřišel. Místní úřady a jejich podniky směly mezi červnem 1981 a srpnem 1982 v rámci určitého rozsahu uvolnit ceny většiny průmyslových výrobků, takže podobné produkty mohly mít mnoho různých cen.⁴⁵ Státní firmy pak od roku 1984 dostaly možnost prodávat zboží vyrobené nad plán za tržní ceny, čímž vznikl systém dvojích cen – jedněch pro plánované hospodářství, druhých pro trh. Objevila se obrovská šedá zóna, v níž bujela korupce, protože lidé cenových rozdílů využívali. Systém potřeboval udržovat státem uměle nastavené ceny prostřednictvím dotací, což dále zatěžovalo rozpočet. Čína problém řešila tak, že vytiskla další peníze, což zvýšilo tržní ceny a následně skrze magii černého trhu i ty fixní.

Aby se snížil objem státních dotací, od května 1985 se ceny široké škály jiných než základních potravin a zboží mohly pohybovat. Poté co vláda do oběhu poslala velké množství peněz, dostavila se dvouciferná inflace. Země se ocitla uprostřed druhého inflačního cyklu, a tak nastavila celkový limit na index spotřebitelských cen. Státní úřad pro ceny – instituce, jež dohlížela na ceny prostřednictvím svých místních poboček – rozhodl, že ceny by neměly vzrůst o více než 10 %. Teng Siao-pching poté tuto hranici sám snížil na 9 %. Čao C'-jang pak po zemi šířil následující poselství: „Musíte přijmout vhodná opatření, aby letos ceny nenarostly o více než 9 %.“⁴⁶

Město Tchien-tün stály v roce 1984 dotace na zeleninu 40 milionů jüanů, což zhruba odpovídalo ročnímu platu 70 000 dělníků. Dotace najednou vyskočily o 35 %. Také přestala platit regulace cen nábytku vyjma skříní, pracovních stolů, židlí a postelí. Cenu za pár kvalitních kožených bot režim stále držel na šesti jüanech pro muže a pěti pro ženy.⁴⁷

Větší rozptyl pohyblivých a fixních cen povzbudil černý trh. Městský úřad pro ceny jen v Šanghaji zaznamenal 1 400 porušení pravidel. V některých případech za ně mohly takzvané „kufríkové firmy“ – provizorní podniky, jejichž jedinou aktivitou bylo využívat systém. Jak poznamenal zástupce starosty, regulovat a kontrolovat cenu každé komodity je nemožný úkol, obzvlášť když se pravidla neustále upravovala a lišila se místo od místa. Kvůli tomu se pak černému trhu dařilo na hranicích mezi čtvrtěmi, kde se na ceny dohlíželo, a těmi, kde ne.⁴⁸

Státní úřad pro ceny v roce 1987 zrušil regulované ceny u velké škály zboží. V zahraničí se nadšeně psalo o rostoucím podílu volného trhu. To, že stát už nezodpovídal za rozdělování zboží, však samo o sobě neznamenalo, že v něm

fungují volnotržní podmínky. Příležitost zavádět fixní ceny teď získaly provincie, okresy, města, a dokonce městské čtvrti. Místní samosprávy zkrátka převzaly vedení od ústřední vlády.⁴⁹

Příjmy lokálních samospráv pocházely od místních podniků, a tak si je úřady prostřednictvím cenových regulací chránily. Ve vesnici Ta-čaj, bývalém vzoru soběstačnosti, se uhlí z tamních dolů prodávalo obyvatelům za 8 jüanů za tunu a cizím za 21.⁵⁰ Nejzranitelnější byl trh se surovinami, jelikož po těch začala být velká shánka, kdykoli se ekonomika přehřála. Kromě regulace cen se zaváděly i další obchodní překážky, aby místní suroviny nezneužívali spekulanti. Vypukaly obchodní války. Jedné z nich se říkalo „kokonová“. Místní úřady tehdy na hranice poslaly ozbrojené policisty a milicionáře, aby kokony bource morušového, jež měl vykoupit stát, nepadly do rukou někoho zvenčí, kdo by je odvezl do regionu s výhodnějšími cenami. K podobným konfliktům docházelo i kvůli uhlí, vlně, tabáku, a dokonce sušeným sladkým bramborám. „Regiony válčí proti sobě a také proti ústřední vládě,“ řekl jeden vládní poradce.⁵¹

Místo integrovaného hospodářství tak vznikla taková mozaika nezávislých panství. Když z Čchü-fu, Konfuciova rodiště v provincii Šan-tung, vyrazil kamion s pěti tunami hroznů do Kuang-ce v provincii Fu-tien, musel projet více než stovkou kontrolních stanovišť, zaplatit několik daní, správních poplatků, náklady za karanténu, a dokonce příspěvek jednomu fondu pro zemědělský rozvoj. Když řidiči po osmi dnech dorazili do cíle, přišli nejen o celý náklad, ale také o vlastní peněženku i o plachtu, která měla ovoce chránit.⁵²

Jedna komodita paradoxně jako by neměla žádnou cenu – peníze. Celkový objem úvěrů se ztrojnásobil z 266 miliard jüanů v roce 1982 na 788 miliard na konci roku 1986, ale splatilo se jich jen velmi málo. V Číně fungovala jakási smíšená ekonomika, kde vládla špatná tržní disciplína, kde centrální plánovači přestali vynucovat svá pravidla a kde si státní podniky mohly půjčovat s jistotou, že kdyby šly do minusu, stát zaplatí za ně.⁵³ Úrokové sazby, jež v otevřených hospodářstvích udávají cenu peněz, byly jako finanční nástroj z velké části neúčinné. Místní samosprávy zvyšování úrokové sazby odmítaly, protože to pro ně znamenalo, že státní podniky odvedou poměrně menší část peněz na místních daních. A protože firmy získávaly provozní kapitál z půjček, jakékoli přerušení přísunu hotovosti by pro ně mělo katastrofální následky.⁵⁴

Vedení po roce 1979 delegovalo stále více pravomocí na místní samosprávy, a proto teď jeho monetární a fiskální politiku prováděli lokální úředníci. Ti však chtěli spíše rozvíjet své vlastní ekonomiky a zlepšovat svou životní úroveň než zavádět nařízení shora, jež by omezovala tok peněz.

V roce 1987 neexistoval ani plán, ani trh, které by ekonomiku mohly usměrňovat. Země se místo toho nacházela v začarovaném kruhu, který skvěle vysvětlila wuchanská pobočka Bank of China: více peněz v oběhu podpořilo spotřebu,

ale spotřeba vyvolala inflaci, jež zase přiměla státní podniky, aby mezi sebou soupeřily o další místní úvěry na nákup nedostatkového zboží a surovin, protože očekávaly budoucí inflaci, což dál zvyšovalo objem peněz v oběhu.⁵⁵ Hlavním architektem tohoto stavu byl Čao C'-jang.

Všechna tato lokální rozhodnutí měla za následek, že se kvůli inflaci většině lidí snížila životní úroveň. Celým 40 % domácností ve městech poklesl reálný příjem už v první půlce roku 1987.⁵⁶ Složitý systém cen později téhož roku začal vykazovat známky opotřebení. Vesničané odmítali prodávat krmivo pro prasata za fixní ceny, jež považovali za neférové. Nabídka vepřového, které představovalo 85 % veškerého zkonsumovaného masa, prudce poklesla a vedení muselo v Pekingu, Tchien-ťinu a Šanghaji na maso znovu zavést přiděly. Krátce nato se na příděl začal vydávat i cukr. Každá domácnost dostala jeden kilogram cukru na měsíc.⁵⁷

V roce 1979 chtěli venkované vyšší ceny pro výrobce, zatímco obyvatelé měst očekávali nižší ceny pro spotřebitele. Obojí se splnilo jen za cenu masivních dotací. Po roce 1984, když začal platit systém dvojích cen, se vládě podařilo pouze si obě skupiny znepřátelit a na subvencích ji to stálo ještě více. Objem státních dotací na ubytování, zdravotní péči, vzdělání a stravu se v roce 1988 dostal na šestinásobek úrovně z roku 1979.⁵⁸

V prvním čtvrtletí roku 1988 průmysl dál dramaticky rostl, čemuž odpovídal i růst cen. Meziroční inflace, která se ovšem při tolika různých cenách vypočítává velmi obtížně, v červnu dosahovala 19 %, v červenci 24 % a v srpnu 30 %. Tak alespoň zněly oficiální údaje; vicepremiér Jao I-lin přišel na zasedání politbyra s uvěřitelnějším odhadem 48 % za první půlku roku. Bankovní inspektoři a daňoví kontrolóři nezvládli inflaci zkrotit a dostat pod kontrolu tok státních peněz, které putovaly na nevýhodné investice například do výškových kancelářských budov nebo luxusních hotelů, a tak se množství peněz v oběhu za rok zvýšilo o 40 %.⁵⁹ Náměstek ministra financí Siang Chuaj-čcheng v dubnu 1988 podotkl, že státní organizace všude stavějí přemrštěně drahé kanceláře, hotely, restaurace a sanatoria.⁶⁰ Vládní úřady i státní podniky zachvátila nákupní horečka a pořizovaly velmi žádané zboží jako televize a videorekordéry. Obyčejní lidé tomu mohli pouze přihlížet, zatímco se jim propadala životní úroveň. V jistých chudých oblastech se dokonce někteří z kádrů nechali vozit na konference o snižování chudoby luxusními auty. Nebezpečí viděl i sám Čao C'-jang. „Masy jsou velice nespokojené. Pokud tento trend nemilosrdně nezastavíme, nastanou obrovské problémy.“⁶¹

Lidé stále více chodili svou nespokojenost vyjadřovat do ulic. Po celé zemi se konaly desítky akcí od studentských protestních pochodů až po petice dělníků. Když v červnu 1988 veřejnost dávala najevo, že jí vadí dvouciferná inflace, policie musela uzavřít náměstí Nebeského klidu.⁶²

Právě v tento okamžik se Teng Siao-pching rozhodl navrhnout terapii šokem, tedy aby se přestaly regulovat ceny u široké škály zboží. Čao C'-jang cenovou reformu opakovaně odložil a ujišťoval vedení, že ceny stoupnou pouze dočasně. Nyní se dostal pod tlak Teng Siao-pchinga, jenž si uvědomil, jak rozsáhlou korupci dvojí ceny způsobily, a chtěl co nejdříve protlačit další reformu. „Velkých vln se nebojíme,“ prohlásil Teng, „ale musíme kráčet vpřed přímo proti nim, abychom je překonali.“ V červnu 1988 na jednání se zahraničními hosty znovu zapakoval, že je odhodlaný „rozdrtit překážku, která stojí v cestě cenové reformě“.⁶³

Vedení se o několik týdnů později sešlo na summitu konanému kvůli parnému počasí v Pej-taj-che, přímořském letovisku, které na konci devatenáctého století založili zahraniční misionáři a obchodníci. Čao C'-jang, který dostal za úkol představit program cenové reformy, čelil tlaku stranických špiček, jež požadovaly, aby se inflace snížila tím, že se prudce zabrzdí velké investice, omezí se množství peněz v oběhu a sníží se spotřeba. Hlavním obhájcem úsporných opatření byl Li Pcheng – inženýr se vzděláním ze SSSR, který po roce 1979 působil jako ministr energetiky a v říjnu 1987 povýšil na člena stálého výboru politbyra. Na rozdíl od svého nevlastního otce Čou En-laje to byl přísný technokrat a zastánce tvrdé linie.

Starší členové po dlouhých a složitých vyjednáváních jmenovali Li Pchenga premiérem, který byl fakticky protějškem generálního tajemníka Čao C'-janga. Čao si myslel, že si s Lim snadno poradí, a tak souhlasil.⁶⁴ Později se ukázalo, že se zle přepočítal. Li měl podporu příznivců tvrdého postupu, obzvláště strůjce dřívějších úsporných opatření z roku 1979 Čchen Jüna. Vypukla vášnivá diskuze o přínosu cenové reformy, ale tvrdohlavý Teng odmítal ustoupit. Nakonec práskl do stolu a Li Pchengovi přímo do tváře řekl: „Pokud zaváháš, můžeš skončit.“⁶⁵

Lidový deník 19. srpna 1988, dva dny po jednání, popsal v úvodníku konec regulace cen jako klíč k budoucím hospodářským reformám.⁶⁶ Lidé následně začali horečně nakupovat, protože se báli, že jejich úspory ztratí ještě více ze své hodnoty, stáli dlouhé fronty před bankami a hromadně vybírali své vklady, za něž nakupovali hmotné majetky jako koberce, televize, pračky a lednice. V Šanghaji za dva týdny vybrali peníze v hodnotě 27 milionů dolarů. Představitelé Čínské banky museli svolat tiskovou konferenci, aby vyvrátili zvěsti, že se omezily maximální částky pro jednotlivé výběry.⁶⁷

V několika městech vypukly nepokoje. Obyvatelé v okrese Pching-ang na pobřeží provincie Če-ťiang stáli několik dní ve frontách před osmašedesáti pobočkami Čínské zemědělské banky. Jakmile bance došla hotovost, stovky lidí začaly protestovat proti místní samosprávě. Rozlíčení lidé, kteří si ve Wen-čou, Jüe-čchingu, Tchaj-šunu a dalších četiangských městech chtěli vybrat peníze, útočili na pobočky pošt.⁶⁸

Zákazníci rekordně nakupovali i zboží, kterého býval přebytek, třeba šicí stroje, elektrické větráky nebo parní hrnce. Hromadili dokonce i vsudypřítomná

plivátka. V okrese Jung-tia na pobřeží Če-tiangu vyletěl prodej zboží každodenních potřeb na padesátinásobek měsíčního průměru. V sousedním městském okrese Žuej-an byly tržby za srpen třikrát vyšší než za celý rok 1987. Lidé například vykoupili prostěradla a deky a v obchodech už zbývaly jen holé regály. Hromadně se skupovala jedlá sůl, takže místní úřady musely zavést přiděly. Obchody po celé zemi byly od rána až do večera plné zákazníků, které tam dohnaly zvěsti, že se zanedlouho bude zdražovat. V jednom městě za jedinou noc zmizely z obchodů všechny boty.⁶⁹ „Lidé přestali cenové reformě důvěřovat a říkají, že strana nemá budoucnost,“ napsal si do deníku Li Žuej.⁷⁰

Následovaly stávky a střety. V továrně na boty v jedné čeťiangské vesnici přestalo pracovat přes 800 dělnic, které požadovaly vyšší platy. Napříč okresem Žuej-an se odehrály desítky podobných případů. Bouřili se dělníci ve mlýnech, textilkách, loděnicích i přístavech.⁷¹ K nepokojům zaměstnanců docházelo po celé zemi, přestože právo na stávku režim zrušil v roce 1982. Šanghají otrásl několik stávek, kterých se účastnilo až 1 500 dělníků, což vyvolalo obavy z narušení sociální stability.⁷²

Experiment s cenovou reformou oficiálně skončil 30. srpna 1988. Přestože run na banky trval pouhý týden, Teng Siao-pching tváří v tvář nepokojům couvl. Během nákupní horečky se paradoxně prodalo dost zboží, o které dříve nebyl zájem a jenom se na něj prášilo ve skladech. Stát na tom vydělal pořádnou sumu peněz. Ukázalo se, že Teng je ochotný dělat náhlá rozhodnutí stejně rychle, jako si je rozmyslet, a že to má závažný dopad na celou zemi. Tuto příležitost úplně zpackal, a tak se cenová reforma odložila na později.

O Tenga se deset let přetahovaly různé frakce, on přelétal od jedné hospodářské politiky k druhé a reformy prováděl krůček po krůčku, takže za jeho vlády došlo k přerozdělení moci z centra do regionů, místo aby země soustředěným úsilím přešla z plánovaného hospodářství na volný trh. Otočka ve věci cenové reformy jeho pozici ve straně dále oslabil. Vina padla na jeho chráněnce Čao C'-janga, což poškodilo jejich vzájemný vztah.

Konzervativní plánovači pod vedením Čchen Jüna v září na třetím plénu znovu převzali kontrolu nad směřováním ekonomiky. Klíčovým slovem se opět stalo „přenasazení“ (*tchiao-čeng*) – eufemismus pro úsporná opatření.⁷³

Následovala záplava směrnic, které požadovaly, aby se omezily velké projekty a snížila spotřeba. „Národní hospodářství čelí nejvážnějšímu a nejtěžšímu období,“ znělo od Státní rady. „Pokud se z toho nedostaneme, lidé ztratí důvěru v reformy, ve stranu a ve vládu.“⁷⁴

Jakmile však vedení ohlásilo novou úspornou politiku, nevědomky vykročilo k další finanční krizi; tentokrát na venkově, kde po roce 1985 přestal růst průměrný plat, a někde se dokonce snížil. Kromě slábnoucích investic za to mohl také propad v produkci obilí. Vesničané v roce 1979 donutili stát, aby

zvýšil výkupní ceny jak pro povinné dodávky, tak pro prodej nad rámec kvót. Sklizeň obilí v roce 1984 výrazně vzrostla z 316 milionů tun na 400 milionů. Stát se vzpíral, protože nechtěl platit více ani vesničanům, ani obyvatelům měst, kde bylo jídlo dotované. Dotace se nafoukly ze 7 miliard jüanů v roce 1978, což odpovídalo 6 % rozpočtu, na 23 miliard v roce 1984, tedy 15 % rozpočtu. Vedení povinné kvóty v roce 1985 opustilo a nahradilo je systémem smluv, aby omezilo své závazky. Klíčovou vlastností nového systému bylo to, že na obilí, jež zemědělcům zbylo po splnění povinných dodávek, už se nevztahovala vyšší cena. Jelikož stát v případě obilí a bavlny držel monopol, stal se hlavním kupcem nadbytečného zboží putujícího na otevřený trh, takže ušetřil. V roce 1985 takto uspořil 8 miliard jüanů. „Chceme stvořit zázrak,“ prohlásil Čao C'-jang sebevědomě, když představoval nový systém smluv.⁷⁵

Vedení zároveň průměrně o 25 % zvedlo ceny zboží potřebného pro zemědělskou výrobu, jako jsou hnojiva, pesticidy, plastové fólie, nafta a elektřina.⁷⁶ Protože výrobní náklady rostly a příjmy klesaly, vesničané začali pěstovat méně obilí. Produkce se v roce 1985 propadla na 380 milionů tun, a úroveň z roku 1984 nepřekonala ani o tři roky později. Sklizeň se zmenšovala nebo stagnovala i u jiných plodin, například u konopí, bavlny, cukru nebo olejnatých semen.⁷⁷

Nejdůležitějším výrazem na vesnicích i ve městech se stalo slovo „smlouva“. Naznačovalo existenci dojednané transakce, jež připomínala skutečný trh, a nikoli mocenský vztah tak typický pro plánovanou ekonomiku. Žádná vyjednávání se však nekonala, jelikož stát výkupní cenu obilí nastavil na úroveň, kterou sám považoval za „spravedlivou“. Zemědělci také neměli na výběr. Smlouvu museli přijmout, ať chtěli, či ne. I když se rozhodli prodat nadbytečné zboží na trhu, stejně museli prodávat státu. Ještě horší bylo, že farmáři neměli žádná vynutitelná práva, a tak se nemohli spolehnout, že místní úředníci budou smlouvy, které je donutili podepsat, dodržovat. V roce 1985 zemědělci v některých venkovských oblastech už nedostávali zapláceno v hotovosti, ale dlužními úpisy, tedy papírky, na nichž byl rukou napsaný slib, že kupující zaplatí.⁷⁸

Obilí, které farmářům zbylo po odkupu množství stanoveného ve smlouvě, si v následujících letech nárokoval stát. Režim kontroloval trh, a tak ho mohl uzavřít, dokud mu rolníci veškeré obilí neprodali za nejnižší možnou cenu. Místní úředníci na všech úrovních – vesnické, okresní i provinční – začali uzavírat vesnické trhy a zaváděli kontrolní stanoviště, aby zemědělci nemohli své zboží prodávat výhodněji někomu jinému.⁷⁹

Vesničané stát v roce 1979 donutili, aby zvýšil výkupní ceny všech surovin, ať už šlo o povinné dodávky, nebo ne. V roce 1985 se jim stát pomstil a začal platit méně. Ale tato hra neměla vítěze. V roce 1988 se krize prohloubila. V některých vesnicích držely děti hlídky, a když zahlédly, že se blíží státní úředníci, několikrát udeřily do gongu. Úředníci pak dorazili do opuštěné vesnice se zamčenými

dveřmi. Občas se stalo, že někdo převrhl žebřík, po kterém lezl inspektor při kontrole sýpky. Rozpoutalo se násilí. Lidé zapalovali auta zkorumpovaných úředníků a rabovali skladiště s chemickými hnojivy.⁸⁰

Státní úřad pro obilí – čínská instituce, jež zodpovídá za nákup a skladování obilí a prodává ho podle priorit nastavených ústřední vládou – dohlížel na rozsáhlou síť stanic pro výkup obilí, které zaměstnávaly miliony lidí. Tyto stanice stejně jako ostatní státní instituce vůbec nedbaly na finanční ztráty, jež přenechávaly ústřední vládě, a tak jejich deficit každý rok rostl. V roce 1988 už byla situace neúnosná, jelikož výkupní stanice neměly dost hotovosti, aby zaplatily zemědělcům za plodiny, které se ve smlouvě zavázali dodat. S podobnými problémy se potýkal i Státní úřad pro bavlnu a konopí, který provozoval paralelní síť výkupních míst.

Tyto úřady už se nemohly spolehnout na Čínskou zemědělskou banku, což problém dál zhoršovalo. Pobočky banky totiž pod neustálým tlakem státních úřadů poskytovaly tolik půjček, že se ocitly na úplném dně. Státní zemědělská banka v podstatě zkrachovala. „Současná situace s kapitálem připomíná trychtýř. Shora se do něj lijí peníze, které pak protékají spodem,“ řekl jeden bankovní inspektor. Popsal, jak jednoduše mohli členové místních samospráv získávat úvěry: „Někteří z kádrů si pro hotovost chodí do banky, protože je to pohodlnější než se vrátit domů pro peněženku. A berou si, kolik chtějí.“ V Ťing-čou v provincii Chu-pej dlužilo asi 40 000 straníků, každý průměrně 1 000 jüanů, což odpovídalo dvěma dělnickým ročním platům. „A co s těmi penězi dělají? Podnikají, stavějí si domy, kupují luxusní zboží, platí za svatby, a někteří dokonce hrají hazardní hry,“ odpověděl inspektor. Nedostatek peněz se řešil tak, že zemědělci dostávali dlužní úpisy. V okrese Jüe-čching tvořily asi půlku všech vkladů ve 131 pobočkách Čínské zemědělské banky právě dlužní úpisy.⁸¹

Problém se týkal celé země. V listopadu 1988 vedení svolalo do Pekingu výjimečnou konferenci. „Raději bych vytiskl další peníze, než abych vydával dlužní úpisy,“ prohlásil Čao C'-jang. Obával se dalších venkovských nepokojů, a tak naléhal, aby banky poskytly zemědělcům hotovost.⁸²

V posledním čtvrtletí toho roku stát vytiskl více než 28 miliard jüanů, a objem peněz v oběhu tak dále rostl. I přes vážně míněné pokyny vrcholných představitelů, kteří vyzývali k šetření, se zanedlouho dostavila inflace.

Vedení v srpnu ohlásilo, že uvolní ceny. V prosinci ze strachu z nepokojů ve městech i na venkově zavedlo rozsáhlé cenové regulace. V provincii Kan-su byly například zmrazeny ceny devatenácti druhů nezbytného zboží jako rýže, oleje, cukru, vepřového, hovězího, skopového, uhlí, sójové omáčky, zeleniny, sušené kojenecké výživy, zápalek, mýdla, pracího prášku, učebnic pro děti, toaletního papíru a poplatků u lékaře. Regulovány byly i ceny některých průmyslových výrobků, které měly dříve pohyblivé ceny, včetně televizí, ledniček a jízdních

kol.⁸³ Šanghaj zakázala nárůst cen každodenních nutností, některých dalších potravin a také „šestadvaceti druhů průmyslového spotřebního zboží“. Peking také rozšířil kontrolu nad ocelí, mědí, hliníkem a dalšími materiály. Stát znovu ustanovil monopol na distribuci hnojiv, pesticidů a plastových fólií, aby se s nimi nespekulovalo.⁸⁴ Suroviny se přesměrovaly z velkých stavebních projektů na výrobu spotřebního zboží, kterého byl nedostatek, aby si stát usmířil neklidné obyvatelstvo. Ocel se použila na výrobu ledniček a stavební dřevo na sirky.⁸⁵

Úsporná opatření začala bolet v prvních měsících roku 1989. Ekonomický růst se zadrhl, zmenšil se objem peněz v oběhu a třetina výrobní kapacity stála.⁸⁶ Zvýšily se státní dotace, což zvětšilo rozpočtový schodek, a vzrostla nezaměstnanost. Omezily se velké investiční projekty – zrušeno nebo odloženo jich bylo více než 18 000 –, v důsledku čehož se mělo podle Li Pchenga asi pět milionů dělníků vrátit na venkov. Premiér doufal, že si najdou zaměstnání ve venkovských podnicích. Ty však dramatické omezení úvěrů zasáhlo jako první, a tak i ony musely propouštět. V březnu 1989 bylo na cestě 50 milionů lidí, kteří hledali práci.⁸⁷

Čao C'-jang měl jednu útěchu. Za úsporná opatření zodpovídal premiér Li Pcheng, takže terčem velmi rozšířené kritiky se stal právě on, obzvlášť ze strany vedení provincií, protože v samém srdci úsporného programu ležela tendence centralizovat moc.⁸⁸

* * *

Období úspor šlo ruku v ruce s obnovenou snahou potlačit cokoli, co zavánělo „buržoazní liberalizací“. Hlavní obětí režimu se měl stát Su Siao-kchang, devětatřicetiletý přednášející na Pekingském institutu rozhlasového a televizního vysílání. Byl menšího vzrůstu než ostatní lidé na severu, ale postavu měl jako pitbul a hrudník jako sud. Tento nebojácný novinář vůbec nedbal na své bezpečí a zabýval se politicky citlivými tématy od všudypřítomné chudoby až po korupci ve vysokých patrech politiky. Čínská ústřední televize si u něj v únoru 1988 objednala film, který měl popsat bouřlivou historii země. Šestidílný dokumentární snímek se vysílal v létě – v době, kdy lidé po celé zemi v panice nakupovali všechno, co mohli. Dílo s názvem *Che-šang* (Říční elegie) odkazuje na klasickou báseň, jejíž autor nařiká nad pádem starodávného království, který způsobil jeho král svou pošetilostí. Dokument vykresluje tradiční kulturu jako izolovanou a ustrnulou. Řekou v názvu se rozumí Žlutá řeka, jež se obvykle oslavuje jako místo, kde se zrodila čínská civilizace. Ale Su Siao-kchang ji společně s kolegy viděl jako symbol ubíjející minulosti, které v průtoku brání bahno a usazeniny. Jedno staré přísloví říká: „Plný šálek vody ze Žluté řeky je ze sedmi desetin bláto.“ Modrá voda oceánu, do něhož se kalné vody řeky vylévají, naopak představovala budoucnost. Sdělení pochopili všichni diváci – země se

musí modernizovat a přijmout západní myšlenky. Dokument ke všemu ještě kritizoval další symboly minulosti včetně Velké čínské zdi a císařského draka.⁸⁹

„*Říční elegie* překrucuje čínské dějiny, zcela popírá skvělé tradice čínské kultury a očerňuje čínský lid,“ stálo na první straně *Lidového deníku* den po odvysílání prvního dílu. Režimní hlásná trouba dále tvrdila, že snímek nemluví o úspěších socialismu a že propaguje „totální pozápádnění“.⁹⁰

Obyčejní lidé naopak dokument přijali v drtivé většině pozitivně. Když se později v létě 1988 vysílala upravená verze, ulice hlavního města a dalších metropolí byly liduprázdné. Šest dílů večer co večer sledovaly desítky, ne-li stovky milionů diváků. V novinách a časopisech vycházely krácené verze scénáře a záplava kladných i kritických komentářů. Výtisky šly na dračku, prodalo se jich přes milion. Videokazety se záznamem původního vysílání mizely z knihkupectví a novinových stánků rychleji, než je prodejci stíhali doplňovat.⁹¹

Debatu utnul viceprezident Wang Čen, osmdesátiletý vojenský důstojník ve výslužbě, jenž zastával konzervativní postoje a svou kariéru postavil na útocích proti intelektuálům. Wang, kterého jeho mentor Teng Siao-pching pochvalně popisoval jako „bazuku“, dokument kritizoval za to, že „očerňuje náš úžasný čínský lid“ a „proklíná Žlutou řeku a Velkou čínskou zed“. „Intelektuálové jsou nebezpeční,“ láleřil, což znepokojilo akademickou a kulturní sféru. Wangův projev otiskly všechny noviny.⁹²

Říční elegie byla o týden později zakázána. Video se nesmělo prodávat, tištěné verze zmizely z regálů a veřejně se pářily. Generální tajemník Čao C'-jang v interním oběžníku, jenž členy strany o zákazu informoval, pouze krátce poznamenal: „Je nutné respektovat názory zkušených kádrů.“⁹³ Později zopakoval na třetím zasedání ústředního výboru, které se konalo v září 1988, že Čína „nikdy neokopíruje západní dělbu moci a pluralitní systém“.⁹⁴

Ke konci listopadu 1988 se dostavily další problémy. Žen Wan-ting, vůdčí aktivista spojený se Zdi demokracie, jenž v roce 1978 volal po lidských právech, se rozhodl, že k desátému výročí hnutí přestane mlčet. Strávil čtyři roky v pracovním táboře, ale nenechal se zastrašit a otevřeně požadoval svobodné volby a dělbu moci. V Pekingu se setkával se studenty a promluvil na Salónu demokracie, který organizoval Wang Tan, štihlý a tichý student historie na Pekingské univerzitě. Žen Wan-tinga mladá generace inspirovala natolik, že zveřejnil petici adresovanou Komisi OSN pro lidská práva, Amnesty International a Hongkongské komisi pro lidská práva, jejímž prostřednictvím požadoval, aby byl propuštěn Wej Ťing-šeng a další demokratičtí aktivisté, kteří skončili ve vězení po roce 1979. Výzva přímo mířila na Teng Siao-pchinga, jenž zásah proti Zdi demokracie a jejím zastáncům nařídil.⁹⁵

Žen Wan-ting nebyl sám. Oddělení propagandy v prosinci 1988 zorganizovalo velkou konferenci při příležitosti desátého výročí třetího zasedání ústředního

výboru. Místo aby bývalý ředitel Institutu leninismu, marxismu a maoismu Su Šao-č' třetí zasedání ÚV oslavoval jako „velký dějinný obrat“, odvážně kritizoval kampaň proti buržoazní liberalizaci a požadoval rehabilitaci všech jeho obětí včetně Wang Žuo-šueje. Celý text jeho projevu navzdory snahám o cenzuru vyšel 26. prosince 1988 v šanghajském deníku *World Economic Herald*. A aby toho nebylo málo, Su také se zahraničními novináři otevřeně hovořil o korupci, která se rozrostla po roce 1984, kdy vznikl systém dvojích cen. „Strana se musí demokratizovat, ale zatím se moc neposunula,“ řekl. „Abychom porazili korupci, potřebujeme svobodný tisk, svobodu projevu a nezávislé vyšetřovací orgány.“⁹⁶

Říční elegie posílala touhu milionů lidí po celé zemi po svobodě a demokracii, zároveň se ale v některých kritických ohlasech zrcadlilo rostoucí společenské napětí a všeobecné obavy z toho, že by se země měla otevřít okolnímu světu. Komunistické režimy svým dělníkům slibovaly, že je ochrání před nejistotou, zajistí jim práci na celý život a ceny, jež se desítky let nepohnou. Inflace však snižovala životní úroveň stále více a železná miska rýže už nebyla zdaleka jistá, a tak se lidé začali cítit ohrožení a připadali si, jako by jejich životy zmítaly síly, které nemohou ovlivnit. Ve společnosti těsně pod povrchem probublávala xenofobie a někteří lidé si svou frustraci vybíjeli na cizincích. Nenávist ke všemu cizímu pravidelně podporovala i samotná komunistická strana, jež velkou část své legitimacy čerpala z tvrzení, že ukončila dlouhá staletí zneužívání země cizinci. Každé dítě i všichni dospělí měli v hlavě pevně vštípenou představu, že zahraniční mocnosti Čínu ponižovaly. Oficiální propaganda možná byla nudná, ale nic nebylo tak osvobozující, jako když rozzuřený Bruce Lee ve filmu *Velký šéf* trefí kopancem z výskoku arogantního bělocha přímo do obličeje. Když už lidé měli dost nekonečných front a ubíjející rutiny každodenního života, vztek se dal snadno zamířit na všechno cizí. V knihkupectvích se prodávala kniha s názvem, který v překladu říká „Číňané, proč se nezlobíte?“⁹⁷

Rostoucí sociální nestabilita znamenala zvýšený počet případů otevřené antipatie, ne-li přímo nepřátelství vůči cizincům. Už v roce 1985 vypukly demonstrace namířené proti Japonsku, později se studenti zaměřili na Afričany a 24. května 1986 rozlícený dav studentů Tchientské univerzity obklíčil jídelnu, kde skupina afrických studentů zorganizovala oslavu výročí Africké unie. Útočníci až do čtyř do rána házeli do oken cihly, kameny a lahve a afričtí studenti, kteří uvízli uvnitř, se museli vlámat do vedlejší kuchyně, aby se před nimi skryli. Dav v pravidelných intervalech skandoval „ubijte ty cizince k smrti“.⁹⁸

Podobné incidenty otrásl dalšími kampusy i v prosinci 1988. Na Štědrý den vypukly nepokoje v Nan-ťingu, když skupina afrických studentů údajně odmítla nahlásit dívky, které je přišly navštívit, což bylo v rozporu se školními pravidly. Během potyčky byli zraněni dva Afričané a jedenáct zaměstnanců univerzity, načež do centra města vyšlo 5 000 studentů, kteří křičeli „zbijte ty černé ďábly“.

Úřady musely povolat bezpečnostní složky, aby udržely pořádek. O týden později a několik set kilometrů severněji vyvěsili na Pekingském jazykovém institutu rozhněvaní demonstranti plakáty, jež požadovaly trest pro afrického studenta, který prý urazil místní ženu. Výuku pak bojkotovaly 2 000 vysokoškoláků.⁹⁹

Když se v lednu 1989 vedení sešlo za zavřenými dveřmi, aby probralo právo a pořádek, jeho členové se shodli, že situace není dobrá. Vysoká inflace podnítila společenskou nestabilitu a úsporná opatření s sebou přinesla obrovské výzvy pro strukturu zaměstnanosti. Neschopnost plnit smlouvy na venkově znamenala, že stát vykupoval mnohem méně jídla, než kolik potřeboval, aby nasýtil lidi ve městech. Studenti byli neklidní, a někteří dokonce volali po svobodě a demokracii. V etnickém pásu podél severozápadní hranice od Tibetu po Sin-ťiang panovaly nepokoje. Situace s veřejným pořádkem se navzdory ostrému tažení proti zločinu stále zhoršovala.¹⁰⁰

V čínském folklóru vystupuje postava hada, který sedí za císařovým trůnem a dává pozor, aby vládci zezadu nikdo neublížil. Čínský kalendář se pomalu plazil k roku hada a bylo nutné zvýšit obezřetnost.